

Nagymesterség – negyvennégy éve

*„Csak arra kérlek, te madár,
minden percem tedd édesebbé,
s oly fuvolásan kiabálj,
mintha nem szólnál soha többé.”*

Jékely Zoltán azonnal a pálya csúcán kezdte a pályát; ahogy az itt valamelyest sivár sakknyelv mondaná: mindjárt nagymesteri normateljesítéssel. Vagy fogalmazunk másképp; „elsőre” megtalálta a hangját, azt a jékelys dallamívet, részlet-összeforrasztási módot (módok egész seregét!), szóképzetet, szóhasználatot, ami... ami még mindig csak a külseje-burka valami sokkal rejtélyesebbnek; de ő ezt a Titokzatosat is akkor, 1931-ben találta már meg; így tanúsítja régi és új verseinek most megjelent, nagy kötete. (*Az Idősárkányhoz; Szépirodalmi, 1975.*) Így tanúsította ezt, a dolgozatíró számára, a *Tülsalmas kert* is, 1957-ben. Ez a berobbanás (nem nyomozom, valóban így érezték-e akkoriban; talán nem is ennyire! és ez természetes; bár az elismerés nem maradt el) számos legendát kavart; poruk mintha fakítani akarta volna a későbbi Jékely-korszakokat. A rajongás is torzít; ki ne hitte volna olykor-olykor, hogy „mégiscsak az ekkor-meg-akkor írt Jékely-versek a legnagyobbak”. És így tovább. Valamint:

A divatok hálátlanul bánnak el azzal, aki nem divatozik. Ilyen-olyan „fénybe” állítják be; és mit tehet ellene? Ekképp már a létezése is fénytörés. Holott itt, Jékely esetében, olyan hatalmas fényforrásról van szó, melyet csak saját belső „napfolttevékenysége” halványíthat meg olykor; hogy a témának ezt a részét máris elintézzük. Nagyobb összefüggéseket tekintve: a magyar líra utolsó harminc évében makacsul előretörni látszott bizonyos „szikár verselképzelés” (eszmény, gyakorlat stb.), amely — létezésével már! — szinte kétségbe vonta az áradóbb, a (nem a dolgozatíró zendíti meg az itt következő szavak hamisan pejoratív felhangjait!) teltebb, édesebb zengésű, romantikusabb költőiség értékét. Mint minden, ez a szikárság-eszmény is túlzássá vált, s mint minden túlzás, átcsapott valami másba: s a legfájdalmasabb, ahol épp az ellenkező végletbe, a viszonylagosság viszonylagossággal remélt érzékeltetésének lazaságaiba, a „világ- és létérzetek” impresszionizmusába; egyebütt is komoly sziklamászások „hogyan tovább”-ja kezdte lassítgatni a legkitartóbb szikársághívők haladását.

Mialatt mindez zajlott, Jékely költészete — látszólagos változatlanságában — óriásként magasodott a háttérben; és, valljuk meg, a sok „aktuálisabb” kérdés vitása közepette nem mindig kapott méltó figyelmet.

Amennyiben ez csakugyan így történt, a divatok (nemesebben: az áramlatok) mindig méltatlan „elbánásmódja” kopott el hamarabb; és a költészet, a végső fokon (és épp a végső fokán!) *érzelmi* tevékenység képződménye (jelen esetben Jékely életműve) bizonyult maradandónak. S ha úgy érezzük, nemzedéke legmagasabb szint-

jén bizonyult annak, nem keveset mondunk; hiszen Weöres jár ott e nemzedékben. Amit Jékely még akkor, 1931-ben, például a *Poverello*-versben, máig felülmúlhatatlan érvénnyel azonban a *Vadász-zsákmány*ban megtalált, igen nehezen viseli az elméleti megfogalmazást. A tűnékenység markáns, tragikusan édes megragadása; e hatalmas egyetlen szólam nagyzenekarivá bontása, ahol azonban a felülmúlhatatlanul teljes kamarazenei „lelemény” dereng át a szükséges, fájdalmasan élvezetes részleteken; a nagyon hevesen átélt esendőség gyönyörűsége: a dolgozatíró bízik benne, hogy szépen sikerült szemléltetnie, milyen otromba téblábolássá válik itt a „sűrítő” megközelítés. Jékelyből ugyanúgy nem lehet esztétikai leveskockát csinálni, ahogy Weöresből sem; és bevalljuk, a legszívesebben nem is íránk róla, inkább hol ezt, hol azt a versét másolgatnánk, legfeljebb, mert a konkrét élmény, melynek költője Jékely, úgy is többet ígérne az eszme-futtatásnál. A költészet csodája olyas-képp megismételhetetlen itt, hogy a természeti modell alapján egyszer még ki tudja, miféle kegyelemből létrejött művet boldogtalanul elbabráljuk csak, ha azt kutatjuk, mi a „titka”. Azért ha már belekezdünk: ahogy Weöres első műveiben ott van költészetének — egyik! — leglényegesebb sajátja, a sokféleség, úgy zendül meg az itt kötetbe foglalt Jékely-versek legelsőbbjeiben is a mindig összetűnékenységet sejtető részletteljesség; és ez a két elem alkalmasint végtelen variációban járja át egymást. A fájdalomvállalás vélt csúcsteljesítményei mellett én (és a személyes névmás hadd jelezze végig a „szerény véleménymondás” gesztusát csupán!) egy fokkal magasabba érzem a Jékely-félet, mely az élet egy-egy „kibirhatatlanul” szép mozzanatát e szépség látszólag kibírhatatlan tűnésével „konfrontáltatja” (mert, ugye, a teljes zengésű költésze-tről is szólhatunk rútszavakkal!), hogy bebizonyítsa: fogalmunk sem volt, milyen szép az, amit éppen ezért nem is érezhettünk eléggé fájdalmasnak sem... és így tovább. Szép és fájdalmas: megkerülhetetlen kulcsszavai ezek a Jékely-életműnek; és ez a máris meglevő többlet szerencsésen gazdagodott egy mélyen etikus személyiséggel. Hangsúlyozzuk: így, és nem fordítva! Jékely alap-sajátja valami olyan megtanulhatatlan, később-be-nem-szerezhető „elem”, mint amilyen a Weöres-féle polifónia. (Ezek, persze, durva általánosítások.) S hogy mindjárt a zárójelbeli megjegyzést folytassuk: nem úgy vagyunk-e mindefféllel, ahogy a *Vadász-zsákmány*ban olvassuk az elejtett kis vadról:

*„Koporsója egy véres hátizsák volt,
s csak összetörve fért belé a teste.
Kis lábai, melyekkel vízbe gázolt
még tegnap is, most csonkokká meredve*

panaszos tik-takkal kocogtak össze...”

Utálás ez a Jékely-vers áttételsugalló erejére. A természeti kép nála mindig „lélektani” igazsággá, ez a metszet pedig újra körüljárható, teljes érzelmi valósággá alakul (vagyis: azonnal ilyen sokrétű lesz; és a bűvöletnek kétségkívül megvan itt az a titokzatos eleme, hogy elménk-szívünk egyszerre *felfogni* képes ugyan e sokféleséget, számot adni magának azonban csak sorjában tud róla; így azonnal megérezzük a dolgok elkerülhetetlen időbeliségét, s ezt Jékely minden különtevékenységgel, a látásmódjával hozza meg a versben). A sikerülés titka a részleteket tisztelő pontosság, mely — épp e tisztelet okán: etikusan! — már a túllépés sietségét hordozza; az elvesző maradandóságot gyászolja saját dinamizmusával; ezért fér meg a tömördek haláltéma szinte a Jékely-életmű első pillanataiban is; de hogy van itt ellentmondás a tulajdonképpen gazdagon kiteljesedő természet (a versek sokasága, mint természet!) és az örök elmúlástudat közt! Dehogy „egyetlen”, egy szál téma ez; ez csak a sík, ahová Jékely az ennél sokkal teljesebben átélt élménygubancot bizonyos rendezés céljából kiteríti (ahová, mondjuk így, a már-már materiálisan teljes versvilág összetartó vonalait vetíti). Abszolút kollázs ez a halálmotívum; tehát nem kollázs; „mindössze” ekkora paradoxonokkal van dolgunk a Jékely-vers egyéb össze-

tevőit vizsgálva is. Az etikai alaptartás egy pillanatilag sem kétséges, nagyon emberközeli: a *Kicsi kutyánk* elsratása csak egyetlen példa az ezerből.

*„Elsiratlak, hogy többé sose kelljen
sírnom érted, kiömlött véru test,
ki most is itt járkálsz, mint kicsi szellem”*

— és ez azt ígéri, hogy nem igaz az a bizonyos „többé sose”! —

*„hogy vigasztald házunkat, az ürest,
míg roncsolt tested künt hever a kertben.”*

És ugyanennek a versnek a végéről idézzünk még egy zárójeles közbevetést, mely semmiképp sem mentegetőzés; Jékely mindent mindig teljesen vállal:

*„(Az ember éltében annyit temet, hát
temessen el néhány kedves kutyát,
melyek imént még kezét nyalogatták —)”*

Ebből a költészetből bajosan lehet két olyan részletet kiemelni, mely ne lobbanna külön heves égésre egymástól. A *Vadász-zsákmány* hátizsákjában ott az a „még tegnap is”; és itt az „imént még”. A kötetbe sokasodó Jékely-versek egészen különös regényt alkotnak ilyen mód: a rengeteg cselekmény válik a teljes épület kötőanyagává, és abból, ami eredetileg kötőanyag lett volna, kibontakozik egy fontosabb, nagyobb léptékű történés. Így kapjuk szép cáfolatát annak a másik legendának, miszerint kimagasló csúcok (versrészlet-telitalátatok) sorozata lenne Jékely költészete. (S alapjában ugyanaz a téma szólna nála mindig.) Szükségtelennek érzem annak felsorolását, hogy „hányféle dologról” van beszéde; ilyen gyermekes védelemre nem szorul itt semmi. Egyszerűen arról van szó: természeti csodaként kell tudomásul venni, hogy negyvennégy éve működik ez a történetesen „Jékely Zoltán költő”-nek nevezett érzékenység, mely semmit sem képes a magá intenzitásánál alacsonyabb „rezgésszámmal” felfogni, semmit sem bír a saját személyes jellegétől eltérő módon érzékelni; és az úgynevezett „tartalmakat” e befogadással egyidejűleg állítja olyan többletérbe, amelyben semmi csorba nem érheti őket, de sugárzásnak indulnak, még hozzá olyan természetességgel, mintha önmagukban — természeti vagy emberi jelenségként is — meglenne ez a sugallatos erejük. Holott ez nem igaz! ez csak a dolgok megváltása (nem hiszünk egyébként, sajnos, e szóban!) afféle mágikus erő által, amelyben egyébként szintén nem (így, kimondhatóan, nem) hiszünk. Versről versre próbáltam magamban végighaladni az új nagy Jékely-köteten; (motívumok összehasonlása, modulációja; a versépítkezés eltérő sajátságai azonos elemek esetében és a versépítkezés különböző arányai, elemektől függetlenül; belső „lélegzetek”, váltások, egyensúlyviszonyok; érzelmi szimmetriák és aszimmetriák: ezek lehetnének egy ilyen vizsgálódás alapvetőbb, később alkalmasint eldobható segítőelemei) úgy éreztem, így lehetne valóban felmutatni, bizonyítani, hogy nem afféle „egyszeri csodáról” volt szó, ott ezerkilencszázharmincvalahány körül, hanem mindmáig azonos rangú teljesítménysor indulásáról. Itt most már csak utalhatok; furcsa ellentmondás: kutatásra, elmélyedésre ajánlom ezt az elsődlegesen annyira érzelmközpontú életművet; ezt a szinte-minden-pontján-villanófényt; ajánlom, akit érdekel, kezdje összevetni a verseket úgy, ahogy a dolgozatírónak csak a véletlen játszotta a kezére például az *Elhagyott kutyánk elégiája* egyik versszaka és az *Itt lakott* című vers bizonyos motívumának feleletősdijét, és azt a többletet, amit csak a Jékelytől így eltanulható érzékenység ad meg: „az árva villa beton küszöbén” (figyeljünk a „beton” pontosságára, s hogy ez milyen lényeges, ha az érzelmek oly képlékenyen forrók különben!) egyedül maradt kutya sorsáról olvasunk az 1933-as versben. A „gazda” már elhagyja világát, de ottmarad a kutya, és vele — neki! — mennyi minden ottmarad még, mennyi érték. Például:

„avar között rigópár kergetőz
s még egyszer felszáradnak a padok!” (!)

És:

„Utólszor jól kihancúrozhatod
magad a csörömpölő levelekben;
előled tarkakontyú banka rebben,
hiú utána kapsz s megugatod...”

De az éjszakák mind lidércesebben
törnek reád. Fogy, fogy már a vigasz.
Hideg vackodban fel-felvonítasz,
ha álmodod, hogy nyugszol az ölemben.”

(Most már aligha keveredünk ki ebből az egy szál kutyamotívumból; de csak ennek az iménti versszaknak az elemzése is tucatnyi Jékely-vers „bevonásával” lehetne pontos. Nézzük az *Itt lakott*, az 1937-es Kosztolányi-émlékvers idevágó részletét):

„Bimbóznak udvarán a fák
s egy-két kesernyés orgona.
Milyen hálátlan a világ:
nélkülünk is így forgana,
tavaszán lendülve, tovább.

Öreg, fehér kutyája szunnyad,
de majd ha csend lesz és »setét«,
éjjél körül egy könnyű, fonnyadt
kéz megsimítja bús fejét;
s hangot hall, de nem tudja honnat,

hogy iszonyában égre ordít:
Ő jár akkor háza körül” stb.

Ahogy *Az Idősárkányhoz* első pár tucat oldalát végigolvastam — talán először olvasván verseskönyvet úgy, mint regényeket szokás! —, egyetlen motívumot követtem nyomon. Az *Elhagyott kutyánk* vers idézett szakaszában jelentkező „már-még” párhuzamot. Felfigyelhetünk erre a *Vadász-zsákmányban* is. Szinte tipologizálhatnánk, hányféle változata akad ennek a központi fontosságú Jékely-elemnek. A kis elejtett vad esetében „már” van valami, aminek „még tegnap is” vonatkozása holtbizonyosan oda lett. A betonküzöbön otthagyt kutyá a „már nem”-et éli, de azt álmodja, „mintha még...” A *kakukkhöz* írt versben csak arra kéri Jékely a madarat, hogy... ezt idéztük a dolgozat élén. Legyen, ami megvan, olyan édes, fuvolás kiabálás, mintha nem lenne soha többé semmi! (S hogy egyebek között mi a Jékely-titok, árulkodik róla az a különbség is, amit a „fuvolás kiabálás” — a mi tartalmi ismeretetésünk — és az „oly fuvolásan kiabálj”, a versbeli kifejezés ritmikája, hangzóvilága szemléltet...!) Az öncsalás, mely nem is öncsalás: és mégis; erről van szó itt. Se szeri, se száma egy negyedik változatnak: ahol a „már nem” olyan, hogy azt hisszük, „mintha”, pedig tudjuk, hogy nem. Az *Apátlan éjszakákban* viszont épp a látszólagos nemlét a megnyugtató. A *Levélben* biztosan tudjuk valamiről, hogy sosem volt úgy, és mégis mintha ez lenne legcsodálatosabb bizonyosságunk: hogy lehetett (volna).

„Rigóbúcsút visszhangzik a medence
vén park szívében, hol nem jár a fény;
mintha egyszer fűrödtünk volna benne,
ilyen lilás homályban, te meg én,
mikor a hold kerek volt, mint a lencse.”

További lét-nemlét időkombináció színtere az *Éjjél*. Ebben a versben bizonyosságként említetik valami, ami majd egészen biztosan nem úgy lesz; pedig ha nem említetne, talán nem is gondolnánk a meglevő dolog elmúlására, ezzel a leendőség-ígérettel azonban egyszerre szétoszlik a nem valós (mert: szétoszlatható!) biztosság.

Másképp jelzi ugyanezt a *Perc-szonett*, mintegy a dolgok inneni fonákját mutatva: édes lények kerülnek utunkba, kiük-kiük „amaz útra” ekképp, „amelyre többé tán nem lép soha”. Az evidenciák érzelmi megbolygatásával keres és ad fogódzót Jékely egy tágasabb bizonytalanságban. Ahol azonban gazdagabbak lehetünk:

... Itt kényszerűen véget ér egy dolgozat, mely tulajdonképpen semeddig sem ért el. Alig egy-két szempont került elő; és a legnagyobb versek címeinek felsorolására sem nyílt mód. Legyen tehát mindez: jelzés csupán. És bizonytalannal nemcsak egy magánvéleményé. Minek azt nem kimondani, hogy Jékely költészete végleges érvényűvé nőtt? Hogy nemcsak nemzedéke legjobbjainak sorában alkot, de a magyar költészet legjava értékei között is ott áll, máris? Azok között, akik már elveszíthetetlenek; a dolgozat írója legalábbis úgy érzi: ha csak Jékely költészete lenne a világon, ő már akkor sem volna egyedül... (*Szépirodalmi*, 1975.)

TANDORI DEZSÓ

Csorba Győző: Anabázis

Versek a szülőkről, a családról, a hitvesről, a három lányról... Portrék, arcképvázlatok, emlékezesek évfordulók alkalmával a nagy elődökről, Janus Pannoniusról, Dózsáról, Petőfiről, Bartókról, Csontváryról, s köszöntők, kortársaknak írt verses levelek Anna-Marija Raittila finn költőnőnek, a hatvanéves Weöres Sándornak, a halálos kórral küzdő Devecseri Gábornak, a halott Gáborjáni Szabó Klárának... Az ifjúság képeinek, a régi nyarak és falusi vakációk emlékének megidézése... Elmélkedés az öregedésről, az elmúlásról, a halálról, „a seregnek viszontagságos körülmények között való vonulásáról”, amit a Xenophon görög történetírótól kölcsönözött kifejező kötet cím sugall... Az évszakok, a táj, a természet, a város, a Balaton versbe épülő motívumai... Igen, mindez együtt van ebben a kötetben, de ezzel még igen keveset mondtunk magukról a versekről. Aki ennyit lát, csak a felszín érzékeli. Miképpen az is csupán e költészet külső rétegének számbavétele, ha felsoroljuk eszközeit, leggyakrabban előforduló stílusjegyeit. Mert mit mond egy líra lényegéről, ha tudjuk, hogy eszközei nagyon egyszerűek, hogy a versekben gyakori az ismétlés, a felsorolás, az alliteráció, hogy a költő kedveli a befejezetlen, tört versmondásokat, a szokatlan szórendet, hogy szépek és eredetiek a képei, hogy újabb verseiben mintha megrövidültek volna a sorok, s a korábbinál játékosabbak a ritmusok? Igen, ez is csak a felszín, egy költészet külső rétege.

Csorba költészetében vitathatatlanul jelen vannak a világ dolgai, eleven kapcsolatban él környezetével, hagyja magára hatni az élet áradó, köznapi benyomásait, de számára végső soron nem ez a fontos. Költészete nem leíró, hanem meditatív jellegű. Amí ebben a költészetben központi helyet foglal el, versteremtő erővé válik, s e líra minőségének és milyenségének a meghatározója, az az emberi dolgoknak, az emberi kapcsolatoknak, az emberi létezés kérdéseinek a lírába emelése, kifejezése. Ha nem volna félreérthető a szó, azt mondanám, Csorba Győző filozofikus költő, amiből legalább annyi igaz, hogy lírájának csakúgy, mint a különféle filozófiai rendszereknek alaptémája a lét és a nemlét drámája.

Amíg azonban a filozófiai rendszerek elsősorban válaszokat fogalmaznak meg, Csorbának — igazi költő módján — főként kérdései vannak. Egyre jobban érzékeli az elmúlást, a porló idő kínjait, a várható véget: „furfangos ítéletvégrehajtók / köröznek szűkülő körben köröttünk” — olvassuk egyik versében: S egy másikban: „Szaporodnak a laikus anatómia-órák”. S amilyen tárgyilagos ténymegállapítása, kérdései és éppoly félreérthetetlenek, kemények, lényegre mutatók: „A test nem él: